

Затверджую:
проректор з наукової роботи
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова
Г. М. Горбін
" 7 " 07 2020 року

ВИСНОВОК

засідання структурного підрозділу
кафедри богослов'я та релігієзнавства
факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
призначеного рішенням засідання вченої ради
НПУ імені М.П. Драгоманова
від 30 червня 2020 р. (Витяг з протоколу № 17),
для проведення попередньої експертизи дисертації
Висоцької Тамири Михайлівни на тему:
**“Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та
суспільно-політичному житті України”**
на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
зі спеціальності 031 Релігієзнавство

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор Остащук І.Б.

- 1. ПРИСУТНІ:** Викладачі: завідувач кафедри д. філос. н., проф. Бондаренко В.Д. (головуючий на засіданні кафедри), д. філос. н., проф. Чорноморець Ю.П., д. філос. н., проф. Остащук І.Б., д. філос. н., доц. Соловій Р.П., д.філос.н., доц. Мокієнко М.М., д.філос.н., доц. Санніков С.В., к. філос. н., доц. Котлярова Т. О., к. філос. н., доц. Басаурі Зюзіна А.М., к.філос.н., доц. Брильов Д. В., к.філос.н., доц. Корнійчук Ю.Ю., старший викладач Целковський Г.А., старший викладач Василенко В.С., к.філос.н. Тимченко С.Б., к.філос.н. Хром'як М.В.
Аспіранти: Висоцька Т.М..
Докторанти: к. філос. н., доц. Кислий А. О., к.філос. н. Стрижачук.
Секретар: Поліщук А.М.
- 2. СЛУХАЛИ:** Висновок рецензентів доктора філософських наук, професора Єленського Віктора Євгенійовича, кандидата філософських наук, доцента Брильов Денис Валентинович про наукову новизну, теоретичне та практичне значення

результатів дисертації Висоцької Тамари Михайлівни на тему: **“Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України”**, призначених рішенням засідання вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова від 25 червня 2020 р. (Витяг з протоколу № 11) для проведення попередньої експертизи дисертації, поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 031 Релігієзнавство.

Науковий керівник – д. філос. н., проф. Остащук І.Б.
Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 01 грудня 2018 року). Дисертація є частиною фундаментального наукового дослідження “Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні”, виконання якого здійснювалось у 2017–2019 роках за рахунок видатків Фонду Державного Бюджету України. Номер державної реєстрації: U 0117U004903.

2.1. Дисертантка Висоцька Тамара Михайлівна

Повідомила про основний зміст, концептуальні положення та наукові результати дисертаційної роботи.

Актуальність дослідження. Розвиток українського православ'я у останні роки значно пришвидшився у зв'язку з отриманням об'єднанною Православною Церквою України томосу про автокефалію. Українське православ'я як центральний феномен релігійного середовища країни суттєво впливає на геополітичні, соціально-політичні, громадсько-політичні реалії, а також саме є об'єктом різноматніних впливів та цілепокладань релігійних та політичних сил. Суперечливі тенденції розвитку українського православ'я сьогодення коріняться у його складній історії. Різні культурно-цивілізаційні орієнтації православних юрисдикцій при постійному зовнішньому втручанні можуть бути причиною або хоча б приводом для широких соціально-політичних конфліктів, подібних до тих, що переживали народи бувшої Югославії у 1990-ті роки. Разом із тим, український досвід поєднання національних цінностей з універсальними християнськими цінностями у межах «відкритого православ'я» надає унікальний шанс для перманентних об'єднавчих процесів, широкого соціально-політичного та громадянського примирення, починаючи з релігійної сфери та закінчуючи загально-національними і регіональними ініціативами. У релігієзнавчій літературі позитивний потенціал впливу українського православ'я на вироблення загальної громадянської та політичної ідентичності на основі більш ширшій, ніж етнічна культура чи київська християнська традиція, все ще недооцінюється. Між тим, цей потенціал поступово розкривається, поки що переважно у діяльності та риториці Православної Церкви України. Необхідна об'єктивна релігієзнавча

оцінка векторів змін, оцінка можливого позитивного впливу «відкритого православ'я» як ідейної платформи єднання усіх православних України, виокремлення точок дотику ідей «відкритого православ'я» ПЦУ та цінностей, що сповідають більшість помісних православних церков на чолі з Константинопольською патріархією. Також заслуговують на всебічний аналіз шляхи поступового подолання різноматнітних традиційних слабкостей українського православ'я. Найбільш важливою у цьому відношенні є оцінка перспектив подальших об'єднавчих процесів в українському православ'ї після конституювання Православної Церкви України. Все це потребує переосмислення генези та сучасного стану українського православ'я у зв'язку із загальноправославними історичними та сучасними процесами змін, які мають важливе значення для вибору православ'я відкритого типу релігійності та засудження релігійного фундаменталізму. Саме це робить можливим значно більший вплив оновленого православ'я на релігійну та громадсько-політичну, культурну сфери українського соціуму.

Мета дослідження полягає в комплексному філософсько-релігієзнавчому аналізі впливу невизнаної та визнаної автокефалії православних на релігійне і світське життя України сьогодення, трансформацій ідентичності сучасного українського православ'я, можливих напрямків подальших змін православного середовища у напрямку його консолідації.

Основними науковими результатами дисертаційної праці є такі.

Найважливішим для розуміння векторів розвитку сучасного українського православ'я є те, що православні юрисдикції України об'єктивно є продуктом процесів деїмперіалізації. Кожна з сучасних автокефальних православних церков, що разом з іншими православними церковними об'єднаннями, складають собою Вселенське православ'я як еклезіологічну єдність, здобувала свій незалежний статус у різний спосіб. В основі їхнього унезалежнення лежали механізми, пов'язані з націоналізмом, етнофілетизмом, етатизмом та антиімперіалізмом. Зрозуміло, що древні патріархати т. з. пентархія, постали природним шляхом досягаючи певної зручності в управлінні церковними структурами на власних територіях. При цьому Константинопольський (Вселенський) патріархат хоча і конституювався дещо пізніше, однак завдяки своєму столичному статусу набув особливої ваги і першості у православному світі. Унезалежнення православних в Україні і отримання Православною Церквою України визнаної автокефалії стало реальністю після третьої спроби здобути цей статус. Здійснені православними українцями у ХХ столітті, усі ці спроби носили антиімперіалістичний характер, спрямований на подолання імперських амбіцій Руської православної церкви, спрямований на утримування православних українців у своїх рамках, та не визнання України уважати своєю «канонічною територією». Наслідком цих зусиль РПЦ стало те, що в нашій країні створилися дві канонічно легітимні православні структури, що трансформуючись мають утворити у майбутньому єдину церкву.

Абсолютна більшість дослідників цього періоду вказують на високий ступінь самостійності Київської митрополії хоча, природно, вона була складовою Константинопольського патріархату, однак мала високий потенціал в сенсі

здобуття повної незалежності – автокефалії. Передумовами можливого утвердження такого її статусу можна вважати масовидність цієї церковної структури, величезну територію на якій вона діяла, до того ж об'єднану в окрему державу, потенційні можливості її розвитку тощо. Кожна з православних церков, що є сьогодні автокефальними, здобувала цей свій статус в особливий спосіб, оскільки у світовому православ'ї немає загально визнаної моделі унезалежнення національних православних церков. Сам же процес їхнього унезалежнення залежить, крім зрілості церковного організму церкви – здобувачки незалежності, від позиції і активності держави на території якої вона діє, від ставлення до цього церкви, із середовища якої вона виокремлюється та визнання з боку інших православних церков, а також неправославних духовно-релігійних центрів і багатьох інших факторів. Історія знає багато спроб розв'язати цю суперечку навколо київського церковного престолу, однак слід визнати, що сам Київ як центр древньої митрополії у цьому процесі не брав жодної участі, перетворившись на типовий об'єкт впливу з боку більш могутніх державних та релігійно-духовних осередків.

Мірою становлення української нації, навіть в умовах імперії у православному середовищі українців пробуджуватися національні почуття і розуміння особливої ролі православної церкви в історії та сьогоденні нашого народу. Століття духовно-релігійної залежності від Москви не пройшли дарма і це пробудження національно-релігійної ідентичності приходило до українців мірою політичного та культурного відродження. Уперше у концентрованому вигляді це проявилось в процесі розвалу Російської імперії і короткого періоду існування української державності у 1917-1921 рр. Друге пробудження активності православних українців щодо утворення власної церкви сталося в рамках Другої світової війни. Однак воно було ще менш виразним і стійким, ніж у попередній період. Причиною цього була відсутність української держави, яка б сприяла пробудженню автокефалістських настроїв. Комуністична ідеологія як у довоєнний, так і у повоєнний періоди була надзвичайно ефективним засобом для притлумлення церковно-національних рухів, однак ресурс цієї ідеології вичерпався на період кінця 1980-х – початку 1990-х років. Серед факторів, що помітно впливали і вплинуть на долю православних в Україні, крім чинників, пов'язаних з функціонуванням європейського і світового духовно-релігійного простору, слід назвати також і все те, що пов'язане з внутрішньою політикою тих держав, до складу яких входили українські землі та церкви, які діяли на цих територіях. Вихід з підпілля УГКЦ стимулював формування широкого автокефалістського руху. Для протистояння УАПЦ Московська патріархія була змушена УПЦ дарувати Грамоту про права самостійності та широкої автономії. На основі рішень Собору УПЦ 1-3 листопада 1990 року щодо прохання про автокефалію у Москви та собору 1992 року про утворення Київського патріархату розпочався етап становлення невизнаної помісної автокефальної церкви. Розвиваючись у протидії Росії та багатьох політичних сил, при підтримці суспільства, УПЦ КП та УАПЦ зуміли досягти високого рівня розвитку.

Виявлено, що особливу роль у процесах конституювання ПЦУ як інституції, значимої для релігійної та суспільної сфер, відіграють ідеї «відкритого православ'я».

Конституювання Православної Церкви України стало прямим наслідком трансформацій у релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України і світу, що змінили баланс сил у світовому православ'ї на користь розв'язання довготривалої кризи в українському православ'ї, яка лише у явній формі тривала понад тридцять років, а у вигляді латентної проблеми – понад три століття. Події, пов'язані з появою та розвитком ПЦУ, мають багатоманітні наслідки однак, у першу чергу, вони звичайно повинні бути оцінені як фактор впливу на релігійно-церковне життя в сучасній Україні. Найбільшою проблемою функціонування та розвитку релігійно-церковного комплексу України була багаторічна нерозв'язаність міжправославних протиріч. Відтак її розв'язання і склало собою основу найбільш радикальних змін, що уже відбулися і ще відбудуться у релігійному середовищі нашої країни. Особливий статус Вселенської патріархії у православному світі, визначений рішеннями Вселенських соборів, дає не лише право, але і накладає на неї особливу відповідальність врегульовувати спірні питання церковного життя, а надто, щодо надання автокефалії новим церквам. Вища церковна влада, в особі Вселенської патріархії, надавши тимчасовий проміжний канонічний статус єпископам УПЦ КП та УАПЦ та долучивши до єпископату майбутньої церкви двох єпископів з беззаперечно канонічним статусом із УПЦ, вивела процес конституювання нової церкви на рівень об'єднавчого собору, підготовки загальноцерковних документів та вручення томосу. Слід також наголосити, що усі перетворення у церковному середовищі українських православних церков відбувалися під контролем Церкви-матері та за її сприяння, що зберігається і нині. Скликання і проведення об'єднавчого собору відбулося не лише з благословення Вселенського патріарха, а й під головуванням його екзархів. Собор також у канонічний спосіб утворив Православну Церкву України та обрав її законного предстоятеля, чому передувала кінцева ліквідація неканонічних церковних утворень – УПЦ КП та УАПЦ. Автори тези про надання Вселенською патріархією автокефалії позацерковній групі, кладуть в основу своїх оцінок застарілі уявлення про події в українському православ'ї, хоча цілком очевидним є те, що механізм повернення до церкви тих, хто знаходився у розколі є абсолютно логічним і виправданим з точки зору церковних канонів. Слід врахувати також і те, що загалом питання отримання автокефалії православних церков спирається не лише на богословські засади, але й на політико-адміністративні реалії. Вся історія православ'я є найкращим підтвердженням цьому. При цьому держави, на територіях яких утворювалися автокефальні церкви, виступали активним чинником конституювання своїх незалежних церков.

Проаналізовано особливості сучасного синтезу цінностей загальних для християнства, вселенського православ'я та київської традиції. Конкретними історичними джерелами «відкритого православ'я» ПЦУ стали (1) ідеї відкритої релігійності як вони розвиваються у філософському та богословському дискурсі ХХ і ХХІ століть; (2) ідеї українського «відкритого православ'я» стала теорія Миколи Костомарова, виражена в його праці «Дві руські народності»; (3) рефлексії про обрядові та інституційні особливості українського православ'я, запропоновані численними вітчизняними теоретиками; (4) дослідження богослов'я могилянського православ'я для якого був характерний синтез східного і західного

типів християнського мислення; (5) сучасна православна теологія, яка підкреслює необхідність євангельської моралі та усвідомленого євхаристійного досвіду для відновлення чистої конфесійної ідентичності; (6) риторика патріарха Філарета, який постійно тлумачив вибір Русі на користь православ'я як подію долучення до європейських культури і цивілізації. Історичні джерела «відкритого православ'я» не зумовлюють повністю його сьогоdnішньої форми в Україні, оскільки ПЦУ має свободу творення і користується нею. «Відкрите православ'я» формується таким, щоб бути привабливим для значної кількості вірних та суспільної більшості. Для цього «відкрите православ'я» пропонується як мета-парадигма з невизначеними чітко рисами. Адже такі «мета-парадигми», які можна по-різному доосмислювати, мають більшу привабливість вже через те, що кожен бажаючий приписує «відкритому православ'ю» те, що вважає зараз позитивним.

Проаналізовано формування загальної парадигми світогляду для вірних ПЦУ та засоби популяризації цього світогляду в релігійній та соціальній сферах. Прийняттям ідей «відкритого православ'я» в якості офіційної риторичної стратегії ПЦУ передував етап проповіді цих ідей у межах діяльності Відкритого православного університету на чолі з протоієреєм Георгієм Коваленко, бувшим головою синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ. «Відкрите православ'я» намагалося віднайти власні інструменти впливу на суспільство, беручи приклад з протестантів та греко-католиків, які провадять активну соціальну діяльність та продукують перспективні ідеї щодо розвитку політичної теології та соціальної етики в добу постмодерну. Православна Церква України намагається позиціонувати себе як спільноту, що перебуває у діалозі з усім соціумом, при чому метою цього діалогу є світоглядний і практичний вплив на весь соціум. Але разом із тим, ця Церква позиціонує себе як спільноту, що покликана бути незалежною від соціуму, трансцендентною щодо конкретних форм політичної влади, соціальної кон'юнктури. Якщо ж церква підпадає під вплив політичної влади чи соціальної кон'юнктури, то вона втрачає власний статус ідеальної цінності, зраджує власну ідентичність. Саме таку зраду власній тожсамості переживає російське православ'я, занадто пов'язане із владою РФ відносинами фактичного підкорення. Приклад російської кризи церковності спонукає ПЦУ дотримуватися орієнтації на збереження власної незалежності від держави, а також незалежності від ментальності народу. Адже захисником істини народ є тоді, коли він піднімається над національною обмеженістю та власними пристрастями. І у цьому відношенні помісна церква є вихователем народного духу, що після просвітлення може ставати охоронцем істини. Важливою властивістю «відкритого православ'я» ПЦУ також є його соборовість як вияв того, що у світському дискурсі є демократичністю. Предстоятель не володіє абсолютною владою, але управляє разом з усіма єпископами. Співпраця з державою та суспільством для ПЦУ є пріоритетними напрямками роботи як аспекти реалізації місіонерського покликання помісної церкви. Традиційно ПЦУ захищає право на релігійну свободу, право на життя, права дитини, права хворих, в тому числі – хворих на СНІД. Поза увагою ПЦУ не опиняються ситуації припинення державного фінансування програм боротьби з різними хворобами: ПЦУ піднімає власний голос на захист прав хворих усіма доступними для церкви

способами. Ініціатором конкретних заходів підтримки соціально вразливих громадян у таких випадках є місія «Елеос-Україна». Особливу увагу ПЦУ приділяє захисту прав дітей та осіб похилого віку. Маємо сказати, що і практично допомога надається саме цим вразливим соціальним групам. Також ПЦУ систематично турбується про захисників України, які перебувають на фронті. Близько 600 капеланів від ПЦУ перебувають на фронті, близько 100 з них служать капеланами за контрактом. У капеланському служінні ПЦУ тісно співпрацює з УГКЦ і протестантськими церквами. Сьогодні ПЦУ активно лобіює прийняття спеціального закону про капеланське служіння. Важливим напрямком лобістських зусиль ПЦУ є гармонійна реалізація норм законодавства від 2014 та наступних років, що стосуються реабілітації релігійної освіти. Ідеї «відкритого православ'я» ПЦУ мають цілий ряд рис, які є суголосними з положеннями стратегії УГКЦ «Жива парафія». Аналогічною є практика євангелізаційних кампаній протестантів, характерним прикладом якої стало святкування 500-річчя Реформації. Греко-католицький і протестантський досвід показують, що кампанії з оживлення спільнотності та місіонерської активності громад у суспільстві вже не мають бажаного ефекту. Разом із тим ініціативи ПЦУ, особливо пов'язані з соціальною діяльністю, вочевидь орієнтуються на позитивний досвід роботи католицьких та греко-католицьких відділень «Карітас-спес». Більше того, діяльність ПЦУ в соціальній сфері відбувається у співпраці з іншими церквами, і є виявом практичного екуменізму. Спеціальну доктрину реалізації соціальної активності, спрямованої на максимальний захист всіх уразливих верст населення, ПЦУ розробляє та планує прийняти.

Доводиться, що ідеї, запропоновані у документі «10 тез для ПЦУ» визначили форми сучасної актуалізації традиційних для київського християнства рис соборноправності та діалогічності. Документ «10 тез для ПЦУ» сформований ініціативною групою священства та мирян ПЦУ і оприлюднений як документ з пропозиціями порядку денного для новоствореної автокефальної Церкви напередодні інтронізації Блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія. Цей документ потребує прискіпливої оцінки з кількох причин. По-перше, він є першим у своєму роді і претендує на роль документу програмного характеру, по-друге, його автори висувують і обстоюють ряд ідей, які мали б слугувати відродженню національних особливостей українського православ'я, по-третє – корективи, які вони пропонують, мали б модернізувати православну церкву, зробити її більш контекстуальною щодо сучасного світу, по-четверте, цей документ спрямований на побудову нових механізмів взаємодії ПЦУ із «світом», державою і суспільством, а також на синергетичну модель співпраці єпископату, священства і парафіян всередині самої церкви. Пропоновані відродження соборноправності, активізації парафіяльного життя, впровадження норм нового євхаристійного відродження, християнської просвіти та духовної освіти. У цілому програма «10 тез» пропонує ПЦУ розвиватися за взірцем Православної Церкви в Америці, що виражається у намаганні запровадити відкриті фінансові звіти, досягти деполітизації церковного життя, постійних дискусій з актуальних проблем церковного життя та соціального служіння.

Виявлено особливості пропонованого сьогодні вчення про соціальний, релігійний та міжнародний справедливий мир. Практики примирення конфліктів із релігійною складовою активно вивчаються капеланами і волонтерами ПЦУ. Через власні соціальну організації та проекти, підтримані Європейським союзом, клірики і вірні беруть участь у примиренні на рівні місцевих громад. Світовий досвід свідчить, що посередництво в справі примирення є ефективним для релігійних організацій навіть у випадку конфліктів, які вважають нездоланими. ПЦУ, як і УГКЦ, вважає, що мир, якого прагнуть українці сьогодні, повинен бути справедливим. Відповідно, прагнення ряду політиків досягти миру за всяку ціну викликає протести релігійних лідерів. Формування української теології миру потребує усвідомлення миротворчого потенціалу біблійного світогляду, особливо – новозавітного. Особливо відрадним є те, що власну теологію примирення богослови ПЦУ розробляють в активному діалозі з провідними мислителями, що представляють УГКЦ, РКЦ, різні протестантські об'єднання. Для ПЦУ очевидно, що примирення не повинно відбуватися за рахунок прав і свобод віруючих. Сьогодні УПЦ заперечує саме право на існування ПЦУ як визнаної світовим православ'ям автокефальної помісної церкви. А це означає приховане заперечення права України на існування як самостійної держави, невизнання за українцями статусу окремої нації з давньою православною культурною традицією. Відповідно, для продуктивного діалогу з ПЦУ, УПЦ має погодитися на кілька принципів. А саме, необхідно повернутися до риторики митрополита Володимира, що в принципі УПЦ МП визнає можливість автокефального статусу українського православ'я. Також потрібно визнавати особливу роль Вселенського патріархату в справі надання автокефалій тим помісним церквам, які на це претендують. І найважливішим в сучасних умовах є визнання права окремих громад на зміну юрисдикції. В умовах України особливо важливим є діалог з УГКЦ як другою патріотичною та державницькою церквою, що охоплює близько 5 млн вірних в Україні та ще близько 2 млн у діаспорі. ПЦУ відкрита до взаємодії у межах Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій заради спільного відстоювання релігійних цінностей представниками абсолютної більшості українських віруючих. Ця співпраця є важливим прикладом для інших країн, оскільки відбувається на основі консенсусу.

Доводиться, що на початок 2020 року складаються сприятливі умови для поєднання ПЦУ та УПЦ. Після дипломатичної поразки РПЦ та УПЦ в Аммані ПЦУ та Вселенський патріарх мають запропонувати певну дорожню карту для українського православ'я, яка дозволяла б РПЦ та УПЦ зберегти обличчя, але піти на реалістичні поступки, розпочавши шлях до загальної православної єдності в Україні. Адже Константинопольський патріархат як раніше бажає повної єдності українського православ'я. Надії на те, що ПЦУ буде центром об'єднання для більшості громад вже у 2020 році не виправдалися. Багато сил і часу у керівництва ПЦУ відібрали заходи із утвердження себе в нових історичних умовах, подолання складнощів юридичного оформлення нової церкви, переборення складнощів виходу із ПЦУ владики Філарета, намагання відповідати накресленому ідеалу «відкритої Церкви», яка реально займається соціальним служінням, суспільно значимими проектами. Насьогодні цілком виправданим

було б розпочати систематичні зусилля із вироблення «дорожньої карти» поєднання ПЦУ та УПЦ. Навіть якщо пропозиції ПЦУ не будуть прийняті, сама їх поява та обговорення сприятимуть зростанню авторитету українського православ'я як здатного на формування проектів подолання криз, пов'язаних з розділенням православних в Україні. Держава мала б також створити найсприятливіші умови для розширення поля соціального служіння Церкви та розгортання спільних соціальних акцій ПЦУ та УПЦ: навчальних та наукових програм, нових спільних форм соціального служіння, перекладів фундаментальних богословських та богослужбових джерел, створення правдивої історії православ'я в Україні тощо. Об'єктивно між ПЦУ та УПЦ не лишилося жодного суттєвого протиріччя, окрім бажання організаційно бути самостійними або належати до РПЦ. Тому саме ціннісна основа, пропонована «відкритим православ'ям» може стати ідейною основою для майбутніх перемовин. Найсерйознішою опорою як у створенні нової церкви, так і об'єднавчого процесу між ПЦУ та УПЦ стали б зусилля держави, спрямовані на остаточне розв'язання міжправославних протиріч в Україні. Сьогодні ні самі Церкви, ні громадські формування, що прагнуть досягти прогресу у зміцненні тієї чи іншої із цих Церков або їхнього зближення, не зможуть настільки ефективно вплинути на ці процеси, як це може зробити держава. Перше, що мала б зробити держава у цьому напрямку, це створити дієвий механізм, який працював би на цю мету від імені держави. Таким механізмом може стати центральний орган виконавчої влади у справах релігій та національностей з відповідними повноваженнями та структурними підрозділами на рівні виконавчої влади областей або навіть укрупнених районів, у разі якщо такі з'являться у результаті продовження адміністративної реформи. Це повинен бути орган, який би у достатньо м'який спосіб проводив державну політику в галузі релігії та у національному питанні з урахуванням регіональних особливостей релігійного життя та діяльності національних меншин. Попередня влада розпочала цю роботу, однак так і не довела її до логічного завершення, хоча потреба в реалізації єдиної державної політики у цих сферах суспільного життя була і залишається очевидною. Тим більше, що багаторазове реформування органу влади, що займався роботою з релігійними організаціями та організаціями нацменшин, переконує, що такий орган функціонує найбільш успішно саме у статусі окремого центрального органу виконавчої влади. Сьогодні найважливішою умовою розв'язання відвічного питання щодо єдності православних в Україні є усвідомлення того, що Українська Православна Церква в єдності з Московським Патріархатом і новоутворена Православна Церква України є саме українськими Церквами, що несуть на собі вантаж столітніх розділень і змушені потроху позбавлятися цієї спадщини. Саме тому Українська держава, православні церкви, українське суспільство, політики, інтелігенція та громадянське суспільство повинні зрозуміти і прийняти для себе на аксіоматичному рівні формулу про те, що основою православної єдності в Україні можуть і повинні стати дві православні церкви – ПЦУ та УПЦ. Нинішній стан православ'я в Україні слід визнати транзитним, оскільки історично попереду невідворотно чекає об'єднання цих двох церков. Саме тому спроби творення об'єднаної православної церкви в Україні на основі однієї з існуючих церков є

контрпродуктивними і можуть привести лише до загострення протистояння між ними. Нові великі можливості для розвитку ідей «відкритого православ'я» надає нова соціальна доктрина, запропонована для всієї Православної Церкви Вселенським патріархатом на початку 2020 року, оскільки саме ця доктрина враховує реалії глобалізованого світу та позиціонує відкрите православ'я як оптимальну відповідь на усі соціальні виклики XXI століття.

2.2. Запитання до дисертантки Висоцької Т.М. та відповіді на них.

Д.філос.н., проф. Чорноморець Ю.П.: Як саме на ідеї «відкритого православ'я» вплинув бувший патріарх Філарет?

Висоцька Т.М.: Дякую за запитання.

Одним із джерел «відкритого православ'я» стала риторика патріарха Філарета, який постійно тлумачив вибір Русі на користь православ'я як подію долучення до європейських культури і цивілізації. Розглядаючи Україну як частину Європи, патріарх вважав, що спільним завданням усіх християн сьогодення є подолання агресивного секуляризму і відновлення дієвості традиційних християнських цінностей заради преображення всієї глобалізованої культури. Ця риторична стратегія була певною пропозицією традиціоналістичного християнського гуманізму, а оптимізм щодо можливості його практичної реалізації патріарх черпав із досвіду виживання і розквіту християнства у значно несприятливіших умовах, ніж сучасні європейські. Суголосність всіх цих шести джерел є невипадковою, і українське православ'я відрізняється від московського не лише як одна місцева форма від іншої, а як адекватний вираз православного християнства відрізняється від його спотворення.

Д.філос.н, проф. Бондаренко В.Д.: Але все-таки безпосереднім імпульсом до прийняття «відкритого православ'я» стали інші явища?

Висоцька Т.М.: Дякую за запитання. Прийняттю ідей «відкритого православ'я» в якості офіційної риторичної стратегії ПЦУ передував етап проповіді цих ідей у межах діяльності Відкритого православного університету на чолі з протоієреєм Георгієм Коваленко, бувшим головою синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ МП. Після своєї відставки з офіційних посад в УПЦ МП, протоієрей Г.Коваленко зосередився на своїй діяльності в якості ректора Відкритого православного університету, який став не лише лекторієм та дискусійним майданчиком, а й певною лабораторією практичного екуменізму. Останнє сталося через те, що крім ліберального відкритого православ'я активно просувалися ідеї «відкритого протестантизму» та «відкритого католицизму». А це практично означало, що «відкрите православ'я» намагалося віднайти власні інструменти впливу на суспільство, беручи приклад з протестантів та греко-католиків, які провадять активну соціальну діяльність та продукують перспективні ідеї щодо розвитку політичної теології та соціальної етики в добу постмодерну. Отже, слід визнати, що теорія і практика соціальної

доктрини українського греко-католицизму та протестантська політична теологія як рефлексія над активною соціальною діяльністю українських протестантів стали своєрідним каталізатором для формування «відкритого православ'я». Особливо це проявилось після конституювання «теології майдану» як спільної ідейної позиції та спільного дискусійного поля, що об'єднували усі різновиди українського «відкритого християнства». Значно відстаючи у теорії та практиці політичної теології та соціальної етики, українське православ'я зуміло випередити своїх діалогічних партнерів саме у межах «теології майдану». Причиною цього стала значна теоретична підготовка деяких представників середовища православних богословів, серед яких особливо необхідно відзначити Кирила Говоруна. Головна ідея останнього – в необхідності переорієнтації церкви із «симфонії з державою» на «сінергію з громадянським суспільством». Обґрунтовується така позиція не лише очевидними негативними наслідками залежності церков від політичних сил, а й тим, що суспільство – під час таких подій як Євромайдан або розвиток волонтерського руху через кризу на Сході України – виявляється місцем більшої втіленості християнських ідеалів та цінностей, ніж церковне середовище. Остання теза є дискусійною, особливо якщо мати на увазі постійну гуманітарно-соціальну активність протестантів усі часи незалежності. Також важливим напрямком церковної діяльності після Євромайдану стала підтримка української державності на усіх можливих напрямках. Не випадково, у кінці 2019 року, о.Кирило Говорун запропонував дещо збалансованішу модель бачення відносин «церква-суспільство-держава», визнавши необхідність партнерства церкви, суспільства і держави. При чому, на його думку, така модель вже практично виникла на Євромайдані та закріпилася в процесі отримання ПЦУ Томосу про визнану автокефалію.

Д.філос.н., доц. Соловій Р.П.: Чи є аналоги до ідей «відкритого православ'я»?

Висоцька Т.М.: Дякую за запитання. Ідеї «відкритого православ'я» ПЦУ мають цілий ряд рис, які є суголосними з положеннями стратегії УГКЦ «Жива парафія». Але остання має більш інструментальний характер. УГКЦ вважає, що ідентичність помісної церкви цілком задана традицією, як вона реконструйована у діяльності керівників церкви від митрополита Андрея Шептицького до кардинала Любомира Гузара. Відповідно, конструктивізм у розумінні того, чим є УГКЦ заперечується: стратегія «Жива парафія» покликана лише виявити те, що закладене у самій ідентичності церкви як провідної спадкоємниці «київського християнства». Інструментальний характер стратегії ми бачимо у тому, що в центрі її уваги знаходиться розвиток окремої парафії, яка має «ожити», перетворитися на неформальну спільноту свідомих християн. Останні повинні стати такими, якими їх бачить церква у своїх нормах, фіксованих у богослужбових гімнах, канонах, творах біблійної та патристичної літератури. «Жива парафія» повинна бути христоцентричною. Національний елемент може гармонійно розвиватися лише з урахуванням умов глобалізаційного суспільства. І, відповідно, не можна мати надії на реконструкції традиційного суспільства, особливо якщо мова йде про вірних у діаспорі. Але в цілому гомогенне

суспільство неможливе навіть в Україні. За цих умов націоцентричність церкви була б утопією, а христоцентричність задає такі ідеали прийняття всіх, які зумовлюють і прийнятність для церкви кожного українського культурного народного елементу. Ідеї відкритого православ'я ще не враховують глобалізований контекст і все ще перебувають під впливом значних надій на можливості загальноцерковної діяльності. Розкриття потенціалу громад багато у чому залишено на долю самих громад. Разом із тим, ПЦУ відрізняється тим, що найрізноманітніші ініціативи кліриків та вірних підтримуються керівництвом церкви. Для систематичної роботи з формування та практичної реалізації загальноцерковних проєктів в 2019 році було ініційовано створення Митрополичого фонду ПЦУ. Цей фонд замислюється як такий, що буде діяти згідно з умовами повної прозорості. Останнє необхідне для формування цілковитої довіри суспільства до діяльності фонду та зростання його підтримки з боку усіх зацікавлених спонсорів. Відповідно, реалізація ідей «відкритого православ'я» здійснюється як діяльність церковного громадянського суспільства, яке об'єднує усіх – від мирян до Предстоятеля. Це відрізняється від бажаної реалізації стратегії УГКЦ «Жива парафія» через бюрократичне детальне планування усіх кроків. Разом із тим, значна кількість ініціатив, які здійснюються завдяки цій стратегії має неформальний характер діяльності спільнот. Це відповідає загальній меті стратегії актуалізувати помісну УГКЦ як спільноту спільнот. ПЦУ відразу запроваджує «відкрите православ'я» як спільну справу, яка повинна мати мінімальне бюрократичне регулювання. Також відмітимо, що в УПЦ МП різного роду ініціативи з активізації активності всієї церкви були приурочені до певних ювілеїв, візитів тощо. Аналогічною є практика евангелізаційних кампаній протестантів, характерним прикладом якої стало святкування 500-річчя Реформації. Греко-католицький і протестантський досвід показують, що кампанії з оживлення спільнотності та місіонерської активності громад у суспільстві вже не мають бажаного ефекту. Разом із тим ініціативи ПЦУ, особливо пов'язані з соціальною діяльністю, вочевидь орієнтуються на позитивний досвід роботи католицьких та греко-католицьких відділень «Карітас-спес». Більше того, діяльність ПЦУ в соціальній сфері відбувається у співпраці з іншими церквами, і є виявом практичного екуменізму. Спеціальну доктрину реалізації соціальної активності, спрямованої на максимальний захист всіх уразливих верст населення, ПЦУ розробляє та планує прийняти.

Головуючий: Чи є ще запитання до здобувачки? (Немає). Дякуємо за відповіді.

3. ВИСТУПИЛИ:

Науковий керівник – д. філос. н., професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства НПУ імені М.П.Драгоманова Остащук І.Б.

Дисертація Висоцької Тамари Михайлівни “**Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України**” є новаторським самостійним дослідженням, яке продовжує серію

наукових праць, присвячених актуальній тематиці, що й донині викликає жвавий інтерес у дослідників різних сфер гуманітарного знання.

У контексті цього наукового напрямку дисертантка Висоцька Тамара Михайлівна запропонувала свій аспект його дослідження, пов'язаний передовсім із дискусійною проблемою впливу невизнаної та визнаної автокефалії на релігійно-церковну сферу України, а також можливого впливу ідей відкритого православ'я на соціально-політичну сферу.

Саме розкриття значення ідей відкритого православ'я як ідейної основи для ПЦУ у її співпраці з релігійним та світським середовищем дозволяє досягти принципової новизни у дисертаційній роботі Висоцької Тамари Михайлівни, і це має важливе наукове значення для українського релігієзнавства. Дисертація дозволяє виявити причини розділення між ПЦУ та УПЦ, пояснити характер сучасного стану роз'єднаності українського православ'я як явища закономірного, але тимчасового. Дисертація показує, що існують перспективи завершення об'єднавчих процесів. Ці перспективи пов'язані з особливостями перебігу загальної кризи єдності помісних православних церков, з самоізоляцією РПЦ, із створенням сприятливих умов для синтезу в Україні національних та загальнохристиянських цінностей на основі ідей та принципів відкритого православ'я. Особливо слід відмітити діалогічність та екуменічність як риси відкритого православ'я, що роблять органічним перехід до нього від так званого «київського християнства».

Основний науковий результат виконаного дослідження становить аналіз особливостей розвитку українського православ'я у зв'язку з його автокефалізацією та визнанням автокефальної Православної Церкви України, особливостей процесу конституювання визнаної автокефалії українського православ'я та їх вплив на релігійну та соціально-політичну сфери України.

В цілому, дисертаційна робота є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке присвячене одній з актуальних і важливих як для теоретичного релігієзнавчого, так і для практичного дискурсу проблемі. Відсутність цілісного концептуального підходу до вивчення проблеми міжправославного конфлікту в Україні робить дисертацію гостро актуальною. Сучасний етап розвитку конфлікту відмінний тим, що відкриваються як нові небезпеки, так виникають і нові можливості для комплексного врегулювання конфлікту. Тому дисертація на часі. Методологія дослідження є вдалою. Автор поєднує знання які має як релігієзнавець-практик із знаннями богословських концепцій, канонічних норм. І це поєднання складає фундамент для появи теоретичних релігієзнавчих узагальнень. Авторська точка зору всебічно аргументована, і важко не погодитися з усіма тезами кожного розділу та роботи в цілому. Завдяки таким роботам українське релігієзнавство виходить на новий рівень.

Висновки дисертації цілком відбивають отримані результати дослідження. Параметри актуальності, новизни, методології тощо, окреслені у вступі, є витриманими, що є свідченням обґрунтованості загальної концепції дисертаційної праці. Відповідність результатів роботи спеціальності 031 Релігієзнавство підтверджена репрезентативністю матеріалу та розробленою методикою для його опрацювання.

Спираючись на такі основні здобутки, є всі підстави стверджувати, що виконана дисертація є внеском у теорію структурної, прикладної та математичної лінгвістики, практичне значення яких полягає в можливості їхнього застосування у процесі вивчення навчальних дисциплін “Релігієзнавство”, “Державно-церковні відносини”, «Актуальні проблеми сучасного релігієзнавства», «Богослов'я» та ін.; при виконанні магістерських та інших наукових досліджень із релігієзнавства. Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичній роботі щодо удосконалення моделей розвитку державно-церковних і суспільно-церковних відносин, у пошуках ефективних заходів для релігійного примирення в Україні.

Теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження Висоцької Тамари Михайлівни апробовано в достатній кількості публікацій у наукових фахових виданнях України та в періодичному виданні іншої держави, у тезах доповідей наукових конференцій різних рівнів.

Дисертація Висоцької Тамари Михайлівни **“Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України”** є завершеною науковою працею, що відповідає вимогам п. 9-18 “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167” і може бути подана для проведення процедури рецензування у відповідному структурному підрозділі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Доктор філософських наук, доц. Мокієнко М.М. відзначив, що у дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві запропоновано цілісний концептуальний підхід до релігійного міжправославного конфлікту в Україні. Перша позитивна риса дослідження – це комплексність. Розглядаються не окремі факти, які підганяються під концепцію, а цілісна історія за тридцять років трансформацій релігійної сфери України. Здійснено аналіз богословських і канонічних концепцій. При чому не лише тих, що суголосні з авторською концепцією, але усіх основних, які впливові в Україні. Проведено дослідження інформаційної роботи Росії в релігійній сфері України – при чому не лише на прикладі концепту «руський мир», а усієї множини міфонаративів, які використовуються. Друга позитивна риса дослідження – це глибина аналізу. Є багато робіт, які розглядають проблематику поверхнево. В представленій дисертації приємно дивує і рівень аналізу, і рівень узагальнень. Із технічних недоліків слід вказати лише на існування деяких незначних повторів, але їх було дуже важко уникнути при написанні також роботи. У цілому дисертація гідна бути рекомендованою до захисту у спеціалізованій вченій раді.

Доктор філософських наук, професор Чорноморець Ю.П. наголосив, що у дисертації проаналізовано розвиток міжправославного конфлікту та спрогнозовано перспективи вирішення тієї кризи українського православ'я, що невиправдано затягнулася. Слід сказати, що історичний і богословський аспекти генези міжправославного конфлікту в релігієзнавчій та конфесійній літературі аналізуються однобічно. В дисертації маємо справу із релігієзнавством, яке вже пережило деконструкцію міфонаративів про самоцінність незалежної церкви чи

«відновлення соборності». Цінним є те, що необхідність помісності для українського православ'я стверджується за допомогою об'єктивного релігієзнавчого аналізу канонічних, геополітичних, богословських, історичних та інших аспектів проблематики. В цілому дисертація є самостійним комплексним дослідженням, яке можемо рекомендувати до захисту.

Кандидат філософських наук, доцент Котлярова Т. О. виступила з позитивним відгуком про дисертаційну роботу. Не поділяючи усіх концептуальних позицій автора щодо перебігу міжправославного конфлікту та шляхів подолання кризового стану українського православ'я, слід відмітити високий теоретичний рівень роботи, її практичну значущість та евристичний потенціал. Автор, як релігієзнавець-практик має власну позицію, відстоює її, і як сама позиція, так і аргументація на її користь є цілком науковими і обґрунтованими. Разом із тим, у цій складній тематиці можливі інші позиції, і дисертація відкрита до наукового дискурсу. В тексті є тези і докази, з якими можна полемізувати, а не гасла, які вимагають іншого регістру реакції. Відповідно, в цілому пропонована робота виконана на належному фаховому рівні й заслуговує на схвалення. Отже, дисертаційне дослідження може бути рекомендованим до захисту.

Доктор філософських наук, професор Єленський В.Є. та кандидат філософських наук, доцент Брильова Д.В. виступили із висновком рецензентів.

Висновок рецензентів

доктора філософських наук, професора Єленського Віктора Євгенійовича,
кандидата філософських наук, доцента Брильова Дениса Валентиновича
про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації
Висоцької Тамари Михайлівни

**“Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та
суспільно-політичному житті України”**,

поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
за спеціальністю 031 релігієзнавство
(09.00.11 –релігієзнавство)

Дисертація присвячена комплексному філософсько-релігієзнавчому аналізу особливостей процесу конституювання визнанної автокефалії українського православ'я та їх вплив на релігійну та соціально-політичну сфери України.

На основі опрацювання значного обсягу різноманітних джерел проаналізовано оцінки впливу особливостей розвитку українського православ'я на суспільно-політичну дійсність в сучасному релігієзнавстві; виявлено особливості історичних трансформацій українського православ'я у контексті європейського духовно-релігійного простору; проаналізовано процеси автокефалізації українського православ'я кінця ХХ – початку ХХІ століття; виявлено особливості процесу конституювання Православної Церкви України як визнаної автокефалії та вплив цього процесу на релігійно-церковне життя в Україні; досліджено сукупність джерел «відкритого православ'я»; виявлено особливості «відкритого православ'я»

як основи ідентичності Православної Церкви України; проаналізовано проект оновлення «відкритого православ'я», запропонований для Православної Церкви України; досліджено специфічні риси теології суспільного та міжцерковного примирення у риторичі Православної Церкви України; проаналізовано можливості конституювання загальної єдності православних в Україні на основі автокефального статусу українського православ'я.

Доведено, що не лише норми канонічного права, а й ідеї та цінності «відкритого православ'я», які пропонуються Православною Церквою України як синтез спадщини київського християнства та сучасного соціального вчення вселенського православ'я можуть бути основою для теології примирення, для практичного завершення об'єднання православних юрисдикцій в Україні, для ефективного впливу автокефального українського православ'я на релігійну та соціальну сфери. Розвиток ідей «відкритого православ'я» дозволяє подолати вузький етноцентризм багатьох українських православних та відкрити ширші можливості для співпраці українського православ'я з релігійними та соціальними інституціями в Україні та світі.

Актуальність теми дисертації зумовлена тим, що розвиток українського православ'я у останні роки значно пришвидшився у зв'язку з отриманням об'єднання Православною Церквою України томосу про автокефалію. Українське православ'я як центральний феномен релігійного середовища країни суттєво впливає на геополітичні, соціально-політичні, громадсько-політичні реалії, а також саме є об'єктом різноматніних впливів та цілепокладань релігійних та політичних сил. Суперечливі тенденції розвитку українського православ'я сьогодення коріняться у його складній історії. Різні культурно-цивілізаційні орієнтації православних юрисдикцій при постійному зовнішньому втручанні можуть бути причиною або хоча б приводом для широких соціально-політичних конфліктів, подібних до тих, що переживали народи бувшої Югославії у 1990-ті роки. Разом із тим, український досвід поєднання національних цінностей з універсальними християнськими цінностями у межах «відкритого православ'я» надає унікальний шанс для перманентних об'єднувачих процесів, широкого соціально-політичного та громадянського примирення, починаючи з релігійної сфери та закінчуючи загально-національними і регіональними ініціативами. У релігієзнавчій літературі позитивний потенціал впливу українського православ'я на вироблення загальної громадянської та політичної ідентичності на основі більш ширшій, ніж етнічна культура чи київська християнська традиція, все ще недооцінюється. Між тим, цей потенціал поступово розкривається, поки що переважно у діяльності та риторичі Православної Церкви України. Необхідна об'єктивна релігієзнавча оцінка векторів змін, оцінка можливого позитивного впливу «відкритого православ'я» як ідейної платформи єднання усіх православних України, виокремлення точок дотику ідей «відкритого православ'я» ПЦУ та цінностей, що сповідають більшість помісних православних церков на чолі з Константинопольською патріархією. Також заслуговують на всебічний аналіз шляхи поступового подолання різноматнітних традиційних слабкостей українського православ'я. Найбільш важливою у цьому відношенні є оцінка

перспектив подальших об'єднувчих процесів в українському православ'ї після конституювання Православної Церкви України. Все це потребує переосмислення генези та сучасного стану українського православ'я у зв'язку із загальноправославними історичними та сучасними процесами змін, які мають важливе значення для вибору православ'я відкритого типу релігійності та засудження релігійного фундаменталізму. Саме це робить можливим значно більший вплив оновленого православ'я на релігійну та громадсько-політичну, культурну сфери українського соціуму.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що у дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз впливу невизнанної та визнанної автокефалії православних на релігійне і світське життя України сьогодення, трансформацій ідентичності сучасного українського православ'я, можливих напрямків подальших змін православного середовища у напрямку його консолідації. Новизна результатів розкривається в таких основних положеннях:

Уперше:

- здійснено комплексний аналіз оцінок впливу особливостей розвитку українського православ'я на суспільно-політичну дійсність в сучасному релігієзнавстві та встановлено діалектичну єдність етнічно-національного, релігійно-політичного та цивілізаційно-культурного аспектів розвитку. Виявлено, що розвиток українського православ'я типологічно схожий із процесами, що привели до набуття автокефалій балканськими народами, і є у цьому відношенні частиною деїмперіалізації та деколонізації;
- виявлено особливості історичних трансформацій українського православ'я у контексті європейського духовно-релігійного простору та доведено, що православ'я в Україні характеризується стійкими традиціями самостійного розвитку, які від самого початку були під різноматними загрозами зовнішнього тиску;
- встановлено, що процеси автокефалізації українського православ'я кінця ХХ – початку ХХІ століття були частиною національно-визвольних змагань і лише поступово привели до відродження традицій «відкритого православ'я» як сучасного різновиду київського християнства та контекстуалізації вселенського православ'я у протистоянні російському та проросійському фундаменталізмові;
- доведено, що особливостями процесу конституювання Православної Церкви України як визнаної автокефалії стало можливим завдяки використанню особливих прав Константинопольського патріархату, пов'язаних з владою цієї церкви як першої кафедри та правами церкви-матері. Інтерпретація подій 1686 року як таких, що не означали передачі права на територію Київської митрополії РПЦ перемагає в сучасній історіографії. Права Константинопольського патріархату на втручання в Україну для початку вирішення наявних проблем доведені богословами, підтверджені соборами та зростанням авторитету Вселенського патріарха

- після Всеправославного собору, визнаються значною кількістю помісних церков. Активна відверта і прихована підтримка дій сепаратистів у Криму та на Донбасі привела до підриву авторитету РПЦ в Україні, а на рівні міжправославних відносин та в Україні Московський патріархат не запропонував ефективних заходів, що могли б протидіяти наданню автокефалії об'єднаній Православній Церкві України. Утвердження ПЦУ привело до перемоги ідей «відкритого православ'я» і утвердження ПЦУ в ролі лідера християнського громадянського суспільства, активними діячами якого також є УГКЦ та ВРЦіРО. Все це дозволяє поступово долати столітні звички традиційних релігійних центрів намагатися вирішувати проблеми України без участі церковного Києва;
- завдяки аналізу джерела ідей відкритого православ'я, що стала стратегією розвитку Православної Церкви України доводиться, що сучасне українське відкрите православ'я розвивається внаслідок спроб відродити ідентичність київського християнства, контекстуалізувати соціальну доктрину вселенського православ'я та концепції сучасної православної теології, а також завдяки зверненню до ранньохристиянського бачення відносин церкви і суспільства.
 - виявляється, що в цілому сучасне українське відкрите православ'я стало сформованою доктриною, яка змістовно є мета-парадигмою, що може вбирати у себе значне різноманіття конкретних ідей. Діалогічність та відкритість самої цієї парадигми створюють умови для її популярності та активного розвитку. Пропонована парадигма відкритого православ'я є конкурентно спроможною на українському ринку релігійних ідей та здатна справляти значний вплив на соціально-політичний контекст України сьогодні.
 - доводиться, що Православна Церква України розвиває відкрите православ'я як власну ідентичність, яка дозволяє активно служити суспільству, ефективно проповідувати християнські цінності, захищати права різних категорій потребуючих.
 - виявлено, що теологія примирення ПЦУ має кілька вимірів. Першим і найважливішим є загальнонаціональне примирення, віднайдення справедливого миру для українського суспільства як єдності різноманіття. Другим виміром є примирення з українськими греко-католиками заради спільної діяльності на користь суспільства і держави, без еклезіального поєднання юрисдикцій та видимого сопричастя. Третім елементом теології примирення є бачення діалогу з УПЦ МП та РПЦ як можливого та необхідного елемента досягнення миру на основі загальнохристиянських цінностей;
 - доводиться, що для конституювання загальної єдності православних в Україні на основі автокефального статусу українського православ'я складаються сприятливі умови у зв'язку з провалом спроб РПЦ створити союз помісних церков, який би вимагав суду над патріархом Варфоломієм за надання Томосу ПЦУ.

Уточнено:

- положення про те, що автокефальна православна церква є атрибутивною ознакою державного існування нації у східноєвропейській духовній традиції.

Набуло подальшого розвитку:

- твердження про кризу спілкування помісних православних церков, причиною якої стала політика РПЦ, зумовлена впливом фундаменталізму.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що висновки і теоретичні твердження, які обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню трансформацій українського православ'я, впливу цих докорінних трансформацій на державні та соціальні інституції, перспектив розвитку релігійної сфери в Україні. Це дозволяє створити ефективні теоретичні моделі державно-церковної та суспільно-церковної співпраці.

Практичне значення дисертації. Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичній роботі щодо удосконалення моделей розвитку державно-церковних і суспільно-церковних відносин, у пошуках ефективних заходів для релігійного примирення в Україні.

Обґрунтованість і достовірність основних положень і висновків дисертації забезпечено критичним аналізом достатньої кількості використаних джерел, коректним застосуванням методів і прийомів аналізу, за допомогою яких опрацьовано належний обсяг фактичного матеріалу.

Результати дослідження повною мірою відображені у 7 публікаціях авторки, а саме: 6 статтях у фахових виданнях з філософських наук, 1 статті в іноземному науковому періодичному журналі.

Дисертація Висоцької Тамари Михайлівни **“Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України”** є цілісним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

Головуючий на засіданні кафедри д. філос. н., проф. Бондаренко В.Д. підсумував, що обидва рецензенти та виступаючі члени кафедри були одностайні в позитивній оцінці дисертаційного дослідження Висоцької Т.М., її відповідності “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167.

4. УХВАЛИЛИ: Наукову доповідь Висоцької Т.М., у якій висвітлено основні наукові результати дисертаційної роботи, взяти до уваги.

Прийняти такі **ВИСНОВКИ** щодо дисертаційної роботи Висоцької Тамари Михайлівни на тему: **«Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України»**. Тему дисертаційної

роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол протокол № 4 від 01 грудня 2018 року). Дисертація є частиною фундаментального наукового дослідження «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні», виконання якого здійснювалося у 2017–2019 рр. за рахунок видатків Фонду Державного Бюджету України. Номер державної реєстрації: U 0117U004903.

4.1. Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена тим, що розвиток українського православ'я у останні роки значно пришвидшився у зв'язку з отриманням об'єднаною Православною Церквою України томосу про автокефалію. Українське православ'я як центральний феномен релігійного середовища країни суттєво впливає на геополітичні, соціально-політичні, громадсько-політичні реалії, а також саме є об'єктом різноматніних впливів та цілепокладань релігійних та політичних сил. Суперечливі тенденції розвитку українського православ'я сьогодення коріняться у його складній історії. Різні культурно-цивілізаційні орієнтації православних юрисдикцій при постійному зовнішньому втручанні можуть бути причиною або хоча б приводом для широких соціально-політичних конфліктів, подібних до тих, що переживали народи бувшої Югославії у 1990-ті роки. Разом із тим, український досвід поєднання національних цінностей з універсальними християнськими цінностями у межах «відкритого православ'я» надає унікальний шанс для перманентних об'єднувачих процесів, широкого соціально-політичного та громадянського примирення, починаючи з релігійної сфери та закінчуючи загально-національними і регіональними ініціативами. У релігієзнавчій літературі позитивний потенціал впливу українського православ'я на вироблення загальної громадянської та політичної ідентичності на основі більш ширшій, ніж етнічна культура чи київська християнська традиція, все ще недооцінюється. Між тим, цей потенціал поступово розкривається, поки що переважно у діяльності та риториці Православної Церкви України. Необхідна об'єктивна релігієзнавча оцінка векторів змін, оцінка можливого позитивного впливу «відкритого православ'я» як ідейної платформи єднання усіх православних України, виокремлення точок дотику ідей «відкритого православ'я» ПЦУ та цінностей, що сповідують більшість помісних православних церков на чолі з Константинопольською патріархією. Також заслуговують на всебічний аналіз шляхи поступового подолання різноматнітних традиційних слабкостей українського православ'я. Найбільш важливою у цьому відношенні є оцінка перспектив подальших об'єднувачих процесів в українському православ'ї після конституювання Православної Церкви України. Все це потребує переосмислення генези та сучасного стану українського православ'я у зв'язку із загальноправославними історичними та сучасними процесами змін, які мають важливе значення для вибору православ'я відкритого типу релігійності та засудження релігійного фундаменталізму. Саме це робить можливим значно більший вплив оновленого православ'я на релігійну та громадсько-політичну, культурну сфери українського соціуму.

4.2. Предметом дослідження є особливості процесу конституювання визнанної автокефалії українського православ'я та їх вплив на релігійну та соціально-політичну сфери України.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що у дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз впливу невизнанної та визнанної автокефалії православних на релігійне і світське життя України сьогодення, трансформацій ідентичності сучасного українського православ'я, можливих напрямків подальших змін православного середовища у напрямку його консолідації. Новизна результатів розкривається в таких основних положеннях:

Уперше:

- здійснено комплексний аналіз оцінок впливу особливостей розвитку українського православ'я на суспільно-політичну дійсність в сучасному релігієзнавстві та встановлено діалектичну єдність етнічно-національного, релігійно-політичного та цивілізаційно-культурного аспектів розвитку. Виявлено, що розвиток українського православ'я типологічно схожий із процесами, що привели до набуття автокефалій балканськими народами, і є у цьому відношенні частиною деїмперіалізації та деколонізації;
- виявлено особливості історичних трансформацій українського православ'я у контексті європейського духовно-релігійного простору та доведено, що православ'я в Україні характеризується стійкими традиціями самостійного розвитку, які від самого початку були під різноматними загрозами зовнішнього тиску;
- встановлено, що процеси автокефалізації українського православ'я кінця ХХ – початку ХХІ століття були частиною національно-визвольних змагань і лише поступово привели до відродження традицій «відкритого православ'я» як сучасного різновиду київського християнства та контекстуалізації вселенського православ'я у протистоянні російському та проросійському фундаменталізмові;
- доведено, що особливостями процесу конституювання Православної Церкви України як визнанної автокефалії стало можливим завдяки використанню особливих прав Константинопольського патріархату, пов'язаних з владою цієї церкви як першої кафедри та правами церкви-матері. Інтерпретація подій 1686 року як таких, що не означали передачі права на територію Київської митрополії РПЦ перемагає в сучасній історіографії. Права Константинопольського патріархату на втручання в Україну для початку вирішення наявних проблем доведені богословами, підтверджені соборами та зростанням авторитету Вселенського патріарха після Всеправославного собору, визнаються значною кількістю помісних церков. Активна відверта і прихована підтримка дій сепаратистів у Криму та на Донбасі привела до підриву авторитету РПЦ в Україні, а на рівні міжправославних відносин та в Україні Московський патріархат не запропонував ефективних заходів, що могли б протидіяти наданню автокефалії об'єднаній Православній Церкві України. Утвердження

- ПЦУ привело до перемоги ідей «відкритого православ'я» і утвердження ПЦУ в ролі лідера християнського громадянського суспільства, активними діячами якого також є УГКЦ та ВРЦіРО. Все це дозволяє поступово долати столітні звички традиційних релігійних центрів намагатися вирішувати проблеми України без участі церковного Києва;
- завдяки аналізу джерела ідей відкритого православ'я, що стала стратегією розвитку Православної Церкви України доводиться, що сучасне українське відкрите православ'я розвивається внаслідок спроб відродити ідентичність київського християнства, контекстуалізувати соціальну доктрину вселенського православ'я та концепції сучасної православної теології, а також завдяки зверненню до ранньохристиянського бачення відносин церкви і суспільства.
 - виявляється, що в цілому сучасне українське відкрите православ'я стало сформованою доктриною, яка змістовно є мета-парадигмою, що може вбирати у себе значне різноманіття конкретних ідей. Діалогічність та відкритість самої цієї парадигми створюють умови для її популярності та активного розвитку. Пропонована парадигма відкритого православ'я є конкурентно спроможною на українському ринку релігійних ідей та здатна справляти значний вплив на соціально-політичний контекст України сьогодні.
 - доводиться, що Православна Церква України розвиває відкрите православ'я як власну ідентичність, яка дозволяє активно служити суспільству, ефективно проповідувати християнські цінності, захищати права різних категорій потребуючих.
 - виявлено, що теологія примирення ПЦУ має кілька вимірів. Першим і найважливішим є загальнонаціональне примирення, віднайдення справедливого миру для українського суспільства як єдності різноманіття. Другим виміром є примирення з українськими греко-католиками заради спільної діяльності на користь суспільства і держави, без еклезіального поєднання юрисдикцій та видимого сопричастя. Третім елементом теології примирення є бачення діалогу з УПЦ МП та РПЦ як можливого та необхідного елементу досягнення миру на основі загальнохристиянських цінностей;
 - доводиться, що для конституювання загальної єдності православних в Україні на основі автокефального статусу українського православ'я складаються сприятливі умови у зв'язку з провалом спроб РПЦ створити союз помісних церков, який би вимагав суду над патріархом Варфоломієм за надання Томосу ПЦУ.

Уточнено:

- положення про те, що автокефальна православна церква є атрибутивною ознакою державного існування нації у східноєвропейській духовній традиції.

Набуло подальшого розвитку:

- твердження про кризу спілкування помісних православних церков, причиною якої стала політика РПЦ, зумовлена впливом фундаменталізму.

На захист винесено такі положення:

1. Комплексний аналіз оцінок впливу особливостей розвитку українського православ'я на суспільно-політичну дійсність в сучасному релігієзнавстві та встановлення діалектичної єдності етнічно-національного, релігійно-політичного та цивілізаційно-культурного аспектів розвитку виявляє, що автокефальна православна церква вважається атрибутивною ознакою державного існування нації у східноєвропейській духовній традиції. Доведено, що розвиток українського православ'я типологічно схожий із процесами, що привели до набуття автокефалій балканськими народами, і є у цьому відношенні частиною деімперіалізації та деколонізації. Православна симфонія («співзвучність») між релігійним та світським витлумачувалася не імперіалістично у цезарепапістській традиції підкорення церкви державі, а як легітимізація партнерських відносин церкви і національного суспільства, церкви і національної держави.

2. В результаті аналізу особливостей історичних трансформацій українського православ'я у контексті європейського духовно-релігійного простору та доведено, що православ'я в Україні характеризується стійкими традиціями самостійного розвитку, які від самого початку були під різноматними загрозами зовнішнього тиску. Самостійність Київської митрополії була значною в епоху перебування її у складі Константинопольського патріархату та заклала традиції соборноправності, відкритості, діалогічності. Знищення цих елементів ідентичності київського християнства ніколи не було повним у часи Російської імперії та СРСР, і кожне послаблення державного насилля над релігійною сферою приводило до відновлення боротьби українського православ'я за автономію і автокефалію, національно-культурну самобутність, відновлення універсальних християнських цінностей.

3. Встановлено, що процеси автокефалізації українського православ'я кінця ХХ – початку ХХІ століття були частиною національно-визвольних змагань і лише поступово привели до відродження традицій «відкритого православ'я» як сучасного різновиду київського християнства та контекстуалізації вселенського православ'я у протистоянні російському та проросійському фундаменталізмові. З 1992 року в Україні було актуалізовано протистояння двох культур – відкритого та закритого православ'я, які, відповідно, орієнтовані на пріоритетну співпрацю або з суспільством або з державою. Ці дві орієнтації православних громад виразилися у конституюванні юрисдикцій, що порвали із російським православ'ям, спираючись на рішення соборів УАПЦ 1990 року та УПЦ 1991 року з одного боку та юрисдикції, яка спиралася на рішення соборів УПЦ 1992 року, що визнавали необхідною єдність з Московською патріархією. Подолання цього розділення можливе на основі норм канонічного права, що передбачають можливість і навіть необхідність конституювання визнаної автокефальної православної церкви у незалежній країні з давньою православною традицією.

4. Доведено, що особливостями процесу конституювання Православної Церкви України як визнаної автокефалії стало можливим завдяки використанню особливих прав Константинопольського патріархату, пов'язаних з владою цієї церкви як першої кафедри та правами церкви-матері. Інтерпретація подій 1686 року як таких, що не означали передачі права на територію Київської митрополії РПЦ перемагає в сучасній історіографії. Права Константинопольського патріархату на втручання в Україну для початку вирішення наявних проблем доведені богословами, підтверджені соборами та зростанням авторитету Вселенського патріарха після Всеправославного собору, визнаються значною кількістю помісних церков. Активна відверта і прихована підтримка дій сепаратистів у Криму та на Донбасі привела до підризу авторитету РПЦ в Україні, а на рівні міжправославних відносин та в Україні Московський патріархат не запропонував ефективних заходів, що могли б протидіяти наданню автокефалії об'єднаній Православній Церкві України. Утвердження ПЦУ привело до перемоги ідей «відкритого православ'я» і утвердження ПЦУ в ролі лідера християнського громадянського суспільства, активними діячами якого також є УГКЦ та ВРЦіРО. Все це дозволяє поступово долати столітні звички традиційних релігійних центрів намагатися вирішувати проблеми України без участі церковного Києва. Формування союзницьких відносин автокефальної Православної Церкви України та Константинопольського патріархату дозволяє досягати визнання українського православ'я як специфічного феномену, яке сьогодні інституційно оформлене. Поступ у визнанні ПЦУ призводить до зростання авторитету України, ефективного утвердження ідеалів екуменічного діалогу.

5. Завдяки аналізу джерела ідей відкритого православ'я, що стала стратегією розвитку Православної Церкви України доводиться, що сучасне українське відкрите православ'я розвивається внаслідок спроб відродити ідентичність київського християнства, контекстуалізувати соціальну доктрину вселенського православ'я та концепції сучасної православної теології, а також завдяки зверненню до ранньохристиянського бачення відносин церкви і суспільства. Виокремлення суспільства як пріоритетного суб'єкта партнерства дозволяє позбутися небезпеки одержавлення православ'я.

6. Виявляється, що в цілому сучасне українське відкрите православ'я стало сформованою доктриною, яка змістовно є мета-парадигмою, що може вбирати у себе значне різноманіття конкретних ідей. Діалогічність та відкритість самої цієї парадигми створюють умови для її популярності та активного розвитку. Пропонована парадигма відкритого православ'я є конкурентно спроможною на українському ринку релігійних ідей та здатна справляти значний вплив на соціально-політичний контекст України сьогодні. Доводиться, що Православна Церква України розвиває відкрите православ'я як власну ідентичність, яка дозволяє активно служити суспільству, ефективно проповідувати християнські цінності, захищати права різних категорій потребуючих. Виявлено, що теологія примирення ПЦУ має кілька вимірів. Першим і найважливішим є загальнонаціональне примирення, віднайдення справедливого миру для українського суспільства як єдності різноманіття. Другим виміром є примирення з

українськими греко-католиками заради спільної діяльності на користь суспільства і держави, без еклезіального поєднання юрисдикцій та видимого сопричастя. Третім елементом теології примирення є бачення діалогу з УПЦ МП та РПЦ як можливого та необхідного елементу досягнення миру на основі загальнохристиянських цінностей. Конституювання справедливого миру можливе завдяки діалогічності відкритого православ'я.

7. Доводиться, що для конституювання загальної єдності православних в Україні на основі автокефального статусу українського православ'я складаються сприятливі умови у зв'язку з провалом спроб РПЦ створити союз помісних церков, який би вимагав суду над патріархом Варфоломієм за надання Томосу ПЦУ. Норми канонічного права щодо існування автокефальної церкви на основі соборності та можлива контекстуалізація цих норм в українських умовах дозволяють у майбутньому мати єдину православну церкву в Україні, що сприятиме загальному релігійному та соціальному миру, ефективному розвитку партнерства релігійних організацій України з суспільством та державою.

Практичне значення дисертації. Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичній роботі щодо удосконалення моделей розвитку державно-церковних і суспільно-церковних відносин, у пошуках ефективних заходів для релігійного примирення в Україні.

4.3. Дисертація Висоцької Т.М. є самостійною науковою роботою.

Опубліковані у фахових наукових виданнях праці достатньо повно відображають зміст дисертації.

Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у 8 публікаціях, а саме: 6 статтях у фахових виданнях з філософських наук, 2 статтях в іноземних наукових періодичних журналах.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Висоцька Т. М. Православна Церква України: як реальність і образ майбутнього / Т. М. Висоцька // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наук. праць]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – Вип. 40 (53). – С. 53-61.

2. Висоцька Т.М. Джерела відкритого православ'я як ідейної основи для Православної Церкви України // Мультиверсум. – 2019. – Випуск 5–6 (спецвипуск). – с. 127-138.

3. Висоцька Т.М. Єдність православних в Україні: провідні чинники формування та перепони її становленню // Гілея: науковий вісник. – 2019. – Вип. 145(2). – с. С. 21-24.

4. Висоцька Т.М. Православні церкви України як продукт деїмперіалізації // Практична філософія. – № 3. – 2019. – с. 160-167.

5. Висоцька Т.М. Теорія примирення у риториці Православної Церкви України // Практична філософія. – № 1. – 2020. – с. 154-160.

6. Висоцька Т.М. Відкрите православ'я як основа ідентичності Православної Церкви України // Гілея: науковий вісник. – 2020. – Вип. 152(1). – с. С. 104-108.

Статті в іноземних періодичних виданнях:

7. Высоцкая Т.М. Перспективы достижения общего единства православных в Украине // *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. № 59, part. 3. Warszawa, 2020, С. 31-35.

8. Висоцька Т.М. Суб'єктність Православної Церкви України як атрибутивна ознака української державності // *Власть и общество. История. Теория. Практика*. – 2020. – № 1 (53). – С. 139-149.

Слід уважати, що дисертаційна робота Висоцької Т.М. є достатньою мірою апробованою.

Результати дисертації були апробовані на 15 наукових конференціях, серед яких – 10 міжнародних: Міжнародній науковій конференції V Андріївські читання «Християнство в Україні: історія, культура, сучасність в контексті суспільно-політичних трансформацій» (Рівне, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції VI Андріївські читання «Християнство в історії та культурі української держави: від хрещення України-Руси до сучасності» (Рівне, 2018); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Релігієзнавства і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий і український контекст» (Київ, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи» (м. Львів, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку суспільних наук в умовах сьогодення» (Київ, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції VI Андріївські читання «Християнство в історії та культурі української держави: від хрещення України-Руси до сучасності» (Рівне, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень» (Дніпро, 2018); II Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень» (Хмельницький, 2018); Всеукраїнській науковій конференції «Унезалежнення православних та його вплив на релігійно-церковне і суспільно-політичне життя сучасної України» (Київ, 2019); Міжнародній науковій конференції «Гуманітарно-наукове знання: горизонти комунікативістики» (Чернівці, 2019); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Православна Церква України: всеправославне визнання та міжнародна суб'єктність» (Київ, 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Єдність православних в Україні: стан, проблеми, шляхи досягнення» (Київ, 2019 р.); Сьомій Всеукраїнській науковій конференції «Держава і Церква в новітній історії України» (Полтава, 2019), III міжнародній науково-практичній конференції «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень» (Хмельницький, 2019); Міжнародній науковій конференції «Універсальні цінності релігій світу: історія і сучасність» (Київ, 2019).

4.4. Уважати, що дисертація Висоцької Тамари Михайлівни на тему: “Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України” є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає постанові “Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до розгляду у

спеціалізованій вченій раді зі спеціальності 031 Релігієзнавство, галузь знань 03 Гуманітарні науки.

Виходячи з наведеного вище, кафедра богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова затверджує цей висновок і рекомендує дисертацію Висоцької Тамари Михайлівни на тему: **“Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України”** (науковий керівник – доктор філософських наук, професор Остащук І.Б.), подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 031 Релігієзнавство, до розгляду в спеціалізованій вченій раді.

Рішення прийняте одногосно.

Головуючий на засіданні кафедри
д. філос. н., проф., зав. кафедри
богослов'я та релігієзнавства

Бондаренко В.Д.

Рецензент,
доктор філософських наук, професор

В.Є. Єленський

Рецензент,
кандидат філософських наук, доцент

Д.В. Брильов